

kroz generacije akumuliranu imovinu, i hiljade brodograđevnih radnika i pomoraca, koji su ostali bez posla, posljedice industrijske rveolucije na moru bile su upravo katastrofalne. Samo mali broj našao je zaposlenje na Lloydovim i drugim parobrodima, a svi ostali bili su prisiljeni u potrazi za kruhom emigrirati uglavnom u prekomorske zemlje, iz kojih se većina više nikada nije vratila.

ANĐELKO RUNJIĆ

Tema našeg okruglog stola je »Industrijska revolucija u jugoslavenskim zemljama« pa se čini da smo apriori prihvatili da su proces, ili sustav izmjena koji se odvijaju u našim zemljama, imali značajke revolucije. Meni se međutim, pričinja da bi tek opsežnije istraživanje, ili skup istraživanja, ili jedna dugotrajna diskusija koja bi se temeljila na rezultatima tih istraživanja, mogli pokazati jesu li te izmjene imale stvarno revolucionarna obilježja. Dakle, ja imam određene distinkcije u odnosu na teze profesora Vuča.

U proučavanju i u analizi dinamike društveno-ekonomskih fenomena smatram da se revolucionarnim može nazvati samo ono što bitno utječe na izmjenu socijalne i ekonomske strukture društva. Pa kada je riječ o industrijskoj revoluciji na Britanskom otočju, ili u Zapadnoj Evropi, onda mi doista vidimo prema svim podacima i literaturi (koja je već veoma opširna) da su nova sredstva za rad pridonijela snažnom zamahu i bitnim promjenama socijalno-ekonomske strukture. Ako bismo to potkrijepili samo jednom činjenicom: da je, recimo, u formiranju narodnog dohotka Velike Britanije došlo do naglog povećanja sudjelovanja industrije u odnosu na agrar i tradicionalne oblasti, onda bismo vidjeli da je to stvarno imalo karakter revolucije. (Ja trenutno imam na umu podatke koji se nalaze u knjizi »British Economic Growth 1688—1959« autora P. Deana i W. A. Cole, Cambridge 1969. godina.)

Kad bismo — tako vrednujući neke agregatne veličine — pokušali doznati u kojoj se je mjeri vršila izmjena društveno-ekonomske strukture na području zemalja jugoslavenskih naroda paralelno s primjenom novih sredstava za rad, nove pogonske snage, parnih strojeva itd., vidjeli bismo da taj proces prilično dugo ne vrši bitan utjecaj na izmjenu socijalno-ekonomske strukture, što mu onda, po mojem mišljenju, odriče karakteristike revolucionarnog procesa. Devedesetih godina prošlog stoljeća, prema svim bitnim pokazateljima, imamo jednu krutu, inertnu, arhaičnu agrarnu strukturu, koja ne pokazuje baš mnogo nastojanja za promjene. To vrijedi općenito za jugoslavensko područje, premda tu treba imati na umu da unutar Jugoslavije ima mnogo specifičnosti.

Na osnovi dosadašnjih spoznaja, ja smatram da taj proces, s obzirom na utjecaj koji je on izvršio na globalnu izmjenu socijalno-ekonomske strukture, ne možemo smatrati revolucionarnim.

Htio bih reći još i ovo. Budući da naš okrugli stol okuplja historiografe, ekonomiste, pravnike i sociologe, nužno je baš ovdje težiti zajedničkom proučavanju i određivanju pojmova i kategorija (s obzirom na čestu mnogoznačnost njihovu u literaturi). Tako bi se diskusija mogla voditi općim formuliranim pojmovima. Kolega Šorn, koji je dao zaista za nas dragocjene podatke o procesu industrijalizacije Slovenije, kaže da on industrijsku revoluciju smatra dijelom tehničke revolucije u širem smislu. Taj se pristup, odnosno takvo se stajalište, ne bi moglo prihvatiti iz istih onih razloga, koje dr Hrelja znatno temeljitije iznosi u svojem referatu, pa ja nemam potrebe da to argumentiranje potkrepljujem.

Ako govorimo sa stajališta usavršavanja sredstava za rad, onda je bitno pitanje: što čovjek u procesu svog sazrijevanja stavlja između sebe i prirode u svladavanju te prirode. Industrijski način proizvodnje doista je nov i on s Marksova stajališta razvoja proizvodnih snaga apsolutno ima veliko značenje, ali i Marks tu vidi prije svega utjecaj, koji su ta nova sredstva za rad, odnosno te nove proizvodne snage, imali u izmjeni društvenih odnosa, odnosno društveno-ekonomske strukture. Mislim da bi u razbistravanju tih pojmova trebalo učiniti neke dodatne napore.

Nadalje, mislim, snažnija penetracija i jačanje industrije kao nove privredne grane donose sa sobom u izvjesnom smislu i neke druge novosti koje nam omogućuju taj proces kvantitativno odrediti. To znači da bismo mogli izvršiti (baš paralelno sa tim industrijskim razvojem) rekonstrukciju agregatnih ekonomskih veličina, koje bi nam omogućavale da bliže, ali naravno globalno, identificiramo te društveno-ekonomske promjene.

To znači, kako ja mislim, da bismo za barem sto godina za Hrvatsku, na primjer, mogli izvršiti rekonstrukciju serija narodnog dohotka, agrarne proizvodnje, industrijske proizvodnje, narodnog bogatstva itd. Da je tome tako imamo već i dokaze u nekim parcijalnim radovima prof. Stipetića, koji je izvršio rekonstrukciju agrarne proizvodnje u Hrvatskoj od 1885—1956, pa i novi rad prof. dra Pertota, koji rekonstruira serije vanjske trgovine, kao i vrlo vrijedan napor kolege Steve Stazića koji je, doduše za samo međuratno razdoblje, izvršio rekonstrukciju serije narodnog dohotka, pa zatim interesantne radove dra Vinskog itd. Sve nas upućuje na to da bi — paralelno sa snaženjem industrije kao oblasti društvenog rada — trebalo uočiti mogućnost da te procese kvantificiramo i da uočavanjem globalnih ekonomsko-povijesnih tokova pokušamo vidjeti koliko industrija utječe na formiranje narodnog dohotka kao agregatnog izraza dovoljno reprezentativnog za identifikaciju razvoja.

Koristim se ovom prilikom da upozorim na to da bi pri istraživanju tih pojava trebalo i o ovome povesti računa.

Dopustite jednu nadopunu na izlaganje drugarice Miroslave Despot, koja je ovdje potaknula vrlo interesantno i složeno pitanje, za koje ja smatram da je prije svega sociološko, a to je: koliko i u kojoj mjeri su u tim procesima industrijalizacije, u toj dinamici proizvodnih snaga, ovladavanju novom tehnikom itd., imali utjecaja i neki drugi faktori koje bi ovog momenta mogli nazvati izvanekonomskim. Ona je spomenula procese naseljavanja Hugena iz Francuske u Englesku itd. Vi znate za veoma interesantno stajalište Maksa Webera o protestantskoj etici i duhu kapitalizma. Weber smatra da u generiranju njemačkog kapitalizma apsolutno veću zaslugu imaju njemački protestanti i Židovi nego što to imaju njemački katolici. On je izvršio jednu složenu i obimnu sociološku analizu i ja nemam potrebe da o tome više govorim, međutim imajući na umu naš jugoslavenski prostor i jugoslavenske narode, čini se da bi bilo u nas dragocjeno izvršiti barem neke napore i u tom području. Naši sociolozi ne idu u dubinu naše povijesti. Najdalje dokle oni dopiru je ekonomsko-socijalna struktura između dva rata. Čini mi se da bi se dio objašnjenja mogao naći i u disertaciji Mije Mirkovića (koju je branio u Frankfurtu 1923), u kojoj je pokušao aplicirati Weberovu tezu na slavenske narode i otkriti uzroke globalnog zaostajanja slavenskih naroda za privrednim razvojem Evrope. U kojoj je mjeri Mirković u tome uspio, drugo je pitanje.

Ja sam se ograničio na razdoblje za koje sami referati sugeriraju da je bilo razdoblje industrijske revolucije. Smatram, međutim, da se ovaj period ne može tako okvalificirati s obzirom na to da u njemu nije izvršena bitnija izmjena socijalno-ekonomske strukture.

Sa time u vezi poslužit ću se stavovima sovjetskih ekonomskih historičara Laščenka, Strumilina i drugih koji kad je riječ o Sovjetskom Savezu upotrebljavaju termin industrijska revolucija veoma oprezno i označavaju njime razdoblje od početka dvadesetog stoljeća naovamo. To me upućuje na

pomisao da bismo i mi mogli, govoreći o periodizaciji ekonomsko-povijesnog razvoja jugoslavenskih zemalja i naroda, na sličan način voditi računa o faktorima koji uvjetuju duboke promjene u socijalnoj i ekonomskoj strukturi našeg društva. Industrijsku revoluciju shvaćam kao jedan vrlo složen problem i nikako je ne ograničavam na mehanicističko i sporadično shvaćanje pojave novih sredstava za rad. *Možemo imati najmodernija sredstva za rad, ali ako ona ne uvjetuju nikakve promjene u cijelom društvu, onda ona, u smislu o kojem sam govorio, ne znače ništa.*

Poštovani profesore Vučo, budući da ste se isključivo meni obraćali, zadovoljstvo mi je da je moj skromni prilog ovoj raspravi uvjetovao mogućnost šire diskusije. Vi ste ovdje iscrpno i korektno iznijeli čitav niz argumenata od kojih ja dobar dio prihvaćam, a sigurno je da bi mi trebalo vremena da neke od vaših argumenata i osporim. Međutim, ono što je bitno, to je da nisam u potpunosti — to mi nije ni na kraj pameti — osporavao izvjestan stupanj promjena koji industrija sobom donosi. Mislim da o tome ne moramo posebno govoriti.

Ali u definiranju revolucionarnih promjena, mislim, moramo biti kritičniji, moramo biti znatno argumentiraniji, i vidjeti da li zaista ono što ste naveli ima za date periode, za data područja karakter revolucionarnih promjena. Ja sam ovdje spomenuo neke agregatne veličine kao što je npr. narodni dohodak. Premda je pitanje metodologije njegova izračunavanja vrlo složeno, smatram da bismo bili u mogućnosti da na osnovi statističkih i drugih izvora procijenimo dohodak od agrara i industrije u pojedinim dijelovima naše zemlje i da bi sa tog aspekta uočili da su promjene u industriji neznatno utjecale na strukturu formiranja dohotka. Premda je neosporno da postoji proces pauperizacije, pitanje je dimenzije te pojave i može li njezina kvantiteta izazvati novu kvalitetu. S tog gledišta postavlja se pitanje da li, na primjer, Srbija krajem XIX stoljeća stvarno doživljava revolucionarne promjene, kad je, recimo, još prvim popisom iz 1921. godine ustanovljeno da smo doslovce agrarna zemlja (postoji naravno i industrija).

Nadalje, želio bih upozoriti i na slučaj Prve hrvatske štedionice, koja je kao što znate formirana 1846. godine, nekako u vrijeme za koje je sadržana sugestija da bi to bio period snažnijeg industrijskog zamaha i promjena pa bi čovjek očekivao da na svakom punktu gdje se nešto dešava u industriji susretnemo direktno ili posredno poslovnu aktivnost Prve hrvatske štedionice. Međutim, od svega toga ne nalazimo ništa. Čak i nakon rata kad ja pokušavam utvrditi koliko je hrvatskog, odnosno jugoslavenskog kapitala bilo u »Prvoj jugoslavenskoj tvornici vagona i mostova d. d. Brod na Savi« imam velikih teškoća. To znači da bismo morali s dosta opreza govoriti o industrijalizaciji kao revolucionarnom procesu.

U diskusiji je izričito napomenuto da ni jedna zemlja, pa ni Francuska, nije doživjela te revolucionarne promjene. Ja ću samo spomenuti radove Marčevskog i našeg zemljaka Markovića u kojima se (sa stajališta agregatnih veličina) rekonstruira sudjelovanje pojedinih grana u formiranju narodnog dohotka. Iz tih radova je evidentno da u 200 godina ima i te kakvih promjena; agrarna proizvodnja znatno opada tako da sredinom XVIII stoljeća (naravno ne toliko revolucionarno kao u Velikoj Britaniji) industrija ipak preobražava francusko društvo. Na temelju svega iznesenog ja se nisam razuvjerio da je, globalno gledano, razdoblje o kojem govorimo (premda ima značajnih i zanimljivih promjena u oblasti industrije) razdoblje industrijske revolucije u smislu da ona temeljito, snažno i kontinuirano mijenja naše društvo.

Ja ću biti vrlo kratak. Ovdje je u više navrata direktno ili indirektno, kao što je bio slučaj kod kolege Juzbašića, bilo potaknuto pitanje kompleksnog proučavanja općeg povijesnog toka i ekonomske povijesti. Čini mi se da treba nešto više o tome reći, jer bi se i neke druge diskusije u vezi s tim mogle svesti na pitanje našeg odnosa prema poimanju osnovnih kategorija.

Ovdje je bilo istaknuto da bi ekonomisti trebali imati sluha i voditi računa o općem historijskom razvoju, osobito političkom, što je točno. Međutim,

ekonomisti, osobito marksisti, nemaju ništa drugo do želje da opća historio-
grafija vodi malo više brige o ekonomskoj sferi, odnosno o tome da je ipak
opći historijski razvoj po Marks-u i materijalističkom shvaćanju bitno vezan
na sferu materijalnih odnosa. Naravno, da iz toga proizlazi i bitan zadatak za
ekonomsku povijest kao znanstvenu disciplinu. Zato mi smatramo da bi naše
kolege historičari u objašnjavanju složenih društvenih procesa trebali da se
više služe takvim pristupom.

Ja naravno ne pretendiram da ovo shvaćanje može objasniti sve pojedine
fenomene, ali globalna povijesna linija, ta crvena nit povijesti, ipak je eko-
nomska zbilja. Meni se čini da s obzirom na buduće zadatke i osobito s obzi-
rom na dugoročni zadatak izradbe ekonomske historije Jugoslavije, moramo
ovo imati na umu. Hvala.

NIKOLA GAČEŠA

Pažljivo sam pročitao referate za ovaj skup, koji su nesumnjivo intere-
santni i vredni pažnje. Međutim, ja bih se ovom prilikom zadržao najviše na
referatu druga Vuča s obzirom na to da njegov referat pokušava da na teo-
rijski način osmisli problematiku industrijske revolucije u našim zemljama,
a izlaganje druga Runjića me osobito podstaklo i učvrstilo u uverenju da bi
trebalo govoriti o problemima koje je pokrenuo drug Vučo.

Dogovorili smo se da bi najpre trebalo govoriti o teorijskoj problematici
industrijske revolucije. Iako se u ovom razgovoru ne pojavljujem kao eko-
nomist niti kao sociolog pa su moja znanja iz ekonomskih nauka, a osobito
iz ekonomskih doktrina prilično oskudna, ipak kao istoričar mogu da kažem
nekoliko reči.

Kad ekonomisti govore o industrijskoj revoluciji, oni po pravilu polaze
od određenih premisa kojih se čvrsto drže i na osnovu njih sačinjavaju
svoje teoreme. Obično to kod njih ide ovakvim redosledom: para, elektri-
ka, atom. Ništa se ne može prigovoriti takvom redosledu, jer upotreba pare,
odnosno mašine radilice, elektriciteta, i na kraju atoma, dovela je do re-
volucionisanja procesa proizvodnje, do stvaranja kvalitetno novog u procesu
proizvodnje, što se reflektira i na celu sferu odnosa u proizvodnji.

Međutim, meni se čini da bi ekonomisti i sociolozi mogli više pažnje da
obrate na neke istoriografske probleme, kako na one koji su nekad samo
načeti, tako i na one koji su uglavnom rešeni. Ako ekonomisti, koji su ipak
najpozvaniji u razmatranju problematike ove vrste, ne uvažavaju probleme
i dostignuća naše istoriografije, mislim da neće uvek do kraja i na sveobu-
hvatni način da reše ovako delikatan i kompleksan problem, kao što je indu-
strijska revolucija.

Poznato je da je Engleska sticajem određenih okolnosti imala pionirsku
ulogu u industrijskoj revoluciji i da je tokom njenog sprovođenja u Engleskoj
očuvan veliki zemljišni posed, na jednoj strani, i seljaštvo likvidirano kao
društvena klasa, na drugoj strani. Međutim, Francuzi su izvršili industrijsku
revoluciju posle Engleza, uglavnom likvidirali veliki zemljišni posed, ali su
sačuvali seljaštvo. Postavlja se pitanje kako je kod nas tekao proces indu-
strijske revolucije i kakvi su njegovi rezultati. Izvesno je da je taj proces
tekao dugo i na osoben način, jer je praćen likvidiranjem velikih zemljišnih
poseda od revolucije 1848—1849. do pobeđe narodne revolucije 1945. i isto-
vremenim konstituisanjem slobodnog seljačkog poseda, što je dovelo do
čestih i krupnih potresa u sferi poljoprivredne proizvodnje.

Opšte je poznato da sitni seljački posed — naš istorijski razvitak vodio
je upravo stvaranju sitnoseljačkog poseda — ne može biti nosilac mehani-

SADRŽAJ — INHALT — SOMMAIRE

АСТА

HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije

Часопис за економску историју Југославије

Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije

Списание за економска историја на Југославија

VOL. I

REDAKCIJA

**IVAN ERCEG, NIKOLA GAČEŠA, KEMAL HRELJA,
DŽEVAD JUZBAŠIĆ, DANICA MILIĆ, ANĐELKO RUNJIĆ,
JOŽE ŠORN, NIKOLA VUČO, DANČO ZOGRAFSKI**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN ERCEG

**Redakcija »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae«, 41000 Zagreb,
Strossmayerov trg 2 (privremeno)**

**Pretplatu i narudžbe slati na »Školska knjiga«, 41000 Zagreb,
Masarykova 28**